

Libertariansk paternalisme – en kritisk analyse

Richard Thalers og Cass Sunsteins teori om libertariansk paternalisme har vært gjenstand for mye debatt i senere år. Teorien ble først formulert i artiklene "Libertarian Paternalism" (2003) og "Libertarian Paternalism Is Not an Oxymoron" (2003), og ble gjort kjent for et bredere publikum med den populære boken *Nudge* (2008).¹ Den libertarianske paternalisten ønsker å skubbe eller "nugge" folk i en bestemt – velferdsmaksimerende – retning uten å frata dem muligheten til å velge andre alternativer.² Slik sett synes den både å tilfredsstille et sosialdemokratisk ønske om sentralstyring og et liberalt ønske om å bevare folks valgfrihet. Teorien har fått politisk vind i seilene. Ikke minst Barack Obama skal etter sigende vært sterkt inspirert av den, og han har utnevnt Sunstein til en av sine nære rådgivere. I Storbritannia har David Cameron trykket *Nudge* til sitt bryst.

Liberale tenkere har gjennomgående vært antipaternalister. Dette er klart formulert hos for eksempel Kant, som skriver:

En regjering som er basert på prinsippet om velvilje mot folket, lik en fars velvilje mot sine barn, dvs. en *faderlig regjering* (*imperium paternale*), hvor undersåttene tvinges til å forholde seg passivt som umyndige barn som ikke forstår hva som er virkelig nyttig eller skadelig for dem; de skal vær så god vente på dommen fra statsoverhodet om hvordan de *skal* være lykkelige, alt sammen begrunnet i overhodets velvilje: En slik regjering er den størst tenkelige *despotisme* (forfatning som opphever all frihet hos undersåttene, som så slett ikke har noen rettigheter).³

Isaiah Berlin skriver at "paternalismen behandler mennesket som om det ikke er fritt, men derimot utgjør et menneskemateriale som jeg, den menneskekjærlige reformatoren, kan forme i henhold til mitt eget (og ikke den andres) fritt valgte mål" og at den er despotisk "fordi den krenker min forståelse av meg selv som et menneske som er fast bestemt på å utforme mitt eget liv i samsvar med mine egne (ikke nødvendigvis rasjonelle eller menneskekjærlige) mål, og som fremfor alt har rett til å bli anerkjent av andre som sådant".⁴

Gitt den liberale motstanden mot paternalisme høres i utgangspunktet "libertariansk paternalisme" ut som et oksymoron, dvs. som et selvmotsigende uttrykk. Som tittelen på den ene artikkelen til Sunstein og Thaler indikerer, insisterer de imidlertid på at så ikke er tilfelle. De mener kort sagt å ha utformet en paternalisme som også skal være akseptabel for liberalister og libertarianere.⁵ Som de skriver: "Vi foreslår en form for paternalisme som er libertariansk i ånden, som burde være akseptabel for dem som tror fullt og fast på valgfrihet på grunnlag av enten autonomi eller velferd".⁶ Dette notatet skal undersøke hvorvidt de lykkes med dette, og jeg vil legge mer vekt på de teoretiske forutsetningene for deres posisjon enn de konkrete, paternalistiske tiltakene de diskuterer. Først skal jeg imidlertid kort skissere noen av de adferdsøkonomiske premisserne for den libertarianske paternalismen.

Adferdsøkonomiske premisser

Premisserne for mye av dagens adferdsøkonomiske forskning ble lagt av psykologene Daniel Kahneman og Amos Tversky. I utgangspunktet ble deres studier gjennomført uten spesielt henblikk på økonomi, men det ble raskt klart resultatene hadde store implikasjoner for økonomi. Kahneman fikk derfor Nobelprisen i 2002 for å ha integrert innsikter fra psykologien i økonomifaget og derigjennom ha lagt grunnlaget for et nytt forskningsfelt. Jeg skal ikke gå i noen detalj om denne

forskningen her, annet enn å bemerke at den viser at vi på en rekke områder ikke er rasjonelle beslutningstagere.⁷

Den klassiske økonomien antar at aktører handler rasjonelt i forhold til deres egne preferanser, samt at de er i besittelse av den relevante informasjonen de trenger for å fatte beslutninger. Nå er det knapt noen som virkelig har trodd at alle mennesker faktisk *er* slik, men man forenkler av metodologiske grunner, på samme måte som man i fysikken opererer med en kule som ruller over en friksjonsfri flate i et vakuum, til tross for at slike ikke finnes i den virkelige verden. Det adferdsøkonomien har avdekket er imidlertid ikke bare avvik fra idealiseringene i modellen, slik man ville finne i et virkelig fysisk eksperiment med en kule som ruller over en flate, men at aktørene rett og slett ikke resonnerer og handler slik man antok i den klassiske økonomien. Det er etter hvert kommet en betydelig litteratur som dokumenterer dette.⁸

Adferdsøkonomiske studier har blant annet vist at små og ofte irrelevante faktorer påvirker individer til å foretrekke et handlingsalternativ fremfor et annet. For eksempel kan det å bruke to minutter på å fylle ut et skjema være et tilstrekkelig disincitiv til å unnlate å ta del i en ordning som på sikt vil gi store fordeler. Det er her Thaler og Sunstein hevder at man ved å velge gode standardregler kan nøytralisere og overvinne slike disincitiver for å fremme bedre valg. De påpeker også at folk ofte vil slippe bryet med å måtte vurdere komplekse saksforhold med mange alternativer, og da er vil det være en velsignelse med "en omtenksomt valgt standregel som styrer dem i fornuftige retninger".⁹

Sunstein og Thaler skriver: "Formodningen om at individuelle valg skal respekteres er vanligvis basert på påstanden om at mennesker foretar utmerkede valg eller i det minste at de gjør en langt bedre jobb enn tredjeparter har mulighet til."¹⁰ Her finner vi en avgjørende svakhet ved deres argument, i det de legger til grunn at motstandere av paternalisme generelt har basert sin motstand på en antagelse av at mennesket er *homo oeconomicus*. Går vi til sentrale teoretikere innenfor liberalismen, vil vi se at de i det vesentlige *ikke* har lagt *homo oeconomicus* til grunn. Det gjelder for eksempel Kant, Humboldt og Mill. Og den som måtte tro at Adam Smith skulle identifisere mennesket med *homo oeconomicus* kan simpelthen ikke ha lest ham.

Friedrich Hayek er tydelig på dette i sitt klassiske essay "Individualism: True and False", hvor han fremhever at "mennesket er et irrasjonelt og fallibelt vesen, hvis individuelle feiltagelser bare korrigeres gjennom en sosial prosess".¹¹ Han fortsetter ved å understreke at det har vært en utbredt misforståelse å tillegge Adam Smith antropologi basert på *homo oeconomicus*:

Den kanskje beste illustrasjonen av dagens vrangforestillinger om individualismen til Adam Smith og hans gruppe er den utbredte oppfatningen av at de har oppfunnet fantasifosteret "det økonomiske mennesket" og at deres konklusjoner er ugyldiggjort av antagelsen av en strengt rasjonell adferd eller generelt av en falsk rasjonalistisk psykologi. De var, selvfølgelig, veldig langt fra å anta noe slikt. Det ville være nærmere sannheten å si at det betraktet mennesket som av naturen lat og sløvt, ubetenksomt og sløssaktig, og at det bare var gjennom de ytre forholdenes kraft at det kunne fås til opptre økonomisk eller med overlegg tilpasse midlene til sine mål.¹²

I en viss forstand kan man si at adferdsøkonomien ikke representerer en *ny* syntese, men at den snarere tar opp tråden fra den tidlige økonomien hvor det ikke var et skarpt skille mellom økonomi og psykologi. Det er ikke urimelig å beskrive Adam Smith som adferdsøkonom, da han utformet sine økonomiske teorier med et stadig blikk på menneskets psykologiske dyder og laster – noe som ikke minst blir klart når man leser *The Wealth of Nations* og *The Theory of Moral Sentiments* i sammenheng med hverandre – og han foregrep senere innsikter i adferdsøkonomien på utallige punkter.¹³

Avvisningen av *homo oeconomicus* gjelder ikke bare eldre liberalisme, men også mesteparten av den nyere. Hayek selv er et klart eksempel på dette:

En annen villedende formulering [...] er den berømte antagelsen av at ethvert menneske kjenner sine interesser best. I denne formen er påstanden verken plausibel eller nødvendig for individualistens konklusjon. Det sanne grunnlaget for hans argument er at ingen kan vite *hvem* som vet best og at den eneste måten vi kan finne ut av dette på, er gjennom en sosial prosess hvor enhver tillates å forsøke å se hva han kan gjøre.¹⁴

I den liberale tradisjonen har man vært antipaternalister *til tross for* bevisstheten om at vi mennesker ikke alltid vet vårt eget beste, og man har svært sjelden lagt til grunn at vi skulle være fullstendig "rasjonelle aktører".

En svakhet ved Thalers og Sunsteins argument for libertariansk paternalisme er at den er praktisk talt blottet for diskusjon av liberale teoretikere. Et unntak er en fotnote i "Libertarian Paternalism Is Not an Oxymoron", som er verd en visitt:

Noen av standardargumentene mot paternalisme baserer seg ikke på konsekvenser, men på autonomi – på en oppfatning av at folk har retten til å foreta egne valg selv om de feiler. Slik er John Stuart Mills *On Liberty* [...] en blanding av autonomibaserte og konsekvensialistiske påstander. Vårt hovedanliggende her er velferd og konsekvenser selv om [...] valgfrihet noen ganger er en bestanddel av velferd. Vi er ikke uenige i at autonomi innebærer egne krav, men vi mener at det ville være fanatisk, i settingen vi diskuterer, å behandle autonomi i form av valgfrihet som et slags trumfkort som ikke kan overstyres av konsekvensialistiske hensyn.¹⁵

Derved kommer imidlertid Sunsteins og Thalers argument mot antipaternalismen skjevt ut, fordi de baserer seg på å gjendrive en oppfatning som ikke har vært denne antipaternalismens fundament. Det er nettopp autonomibegrepet og ikke *homo oeconomicus* som i det vesentlige har ligget til grunn for antipaternalismen. Ved å privilegere velferdsmaksimering og å tildele autonomi en i høyden sekundær rolle, bryter Sunstein og Thaler med mesteparten av den liberale tradisjonen og definitivt med libertarianismen. De angir for øvrig heller ingen grunner for at konsekvenser overstyrer hensyn til autonomi, annet enn å hevde at det er "fanatisk" å hevde det motsatte.

Autonomi og paternalisme

John Stuart Mill skriver: "Den eneste frihet som fortjener denne betegnelse, er den som handler om å fremme vårt eget beste på vår egen måte så lenge vi ikke prøver å berøve andre deres frihet eller hindrer dem i sine bestrebelsers på å oppnå den. Enhver er sin egen helses vokter, kroppslig, mentalt og åndelig."¹⁶

Et autonomt individ har autoritet til å bestemme suverent over en sfære av sitt eget liv. Denne statusen tilkjennes individet fordi det har visse evner til å iverksette og kontrollere handlinger ut fra *grunner*. En autonom person er ansvarlig for sitt eget liv, både for det som går bra og det som går dårlig. Man kan også si at det å være autonom er å være ett med seg selv, i den forstand at man handler ut fra grunner som i en avgjørende forstand er en *egne*. Å være autonom er å handle ut fra grunner, overveielser, egenskaper etc. som ikke simpelthen er påført en utenfra, men som er en del av hva vi kan kalle ens autentiske selv. Autentisitetetskravet innebærer en evne til å reflektere over og identifisere seg med ens verdier og begjær.

For å være genuint autonom må en ikke bare være i stand til å handle i samsvar med ens preferanser – disse preferansene må også være *autentiske*. De vil ikke være autentiske hvis de er basert på en vrangforestilling, irrasjonell frykt eller lignende. Charles Taylor skriver: "Du er ikke fri hvis du er motivert – av frykt, av standarder som er internalisert på en inautentisk måte, eller av falsk bevissthet – til å motarbeide din egen selvrealisering."¹⁷ Taylor understreker videre

at "subjektet kan ikke selv være den endelige autoriteten i spørsmålet om hvorvidt det er fritt, ettersom subjektet ikke kan være den endelige autoriteten i spørsmålet om hvorvidt dets ønsker er autentiske, eller hvorvidt ønskene hindrer eller fremmer realiseringen av subjektets mål".¹⁸ Ved å frakjenne det enkelte individet autoriteten til å vurdere hvorvidt dets preferanser er autentiske – fordi disse preferansene kan være basert på en inadekvat forståelse av individet selv og dets omverden – synes Taylor umiddelbart å legge til rette utstrakt paternalisme. Det er imidlertid ikke tilfelle fordi Taylor heller ikke mener at det finnes noen andre endelige autoriteter her, i form av offentlige myndigheter eller ekspertsystemer. Her skiller Thaler og Sunstein lag med Taylor fordi de mener at det finnes slike endelige autoriteter, og disse skal fungere som "valgarkitekter". De mener at det finnes en endelig standard som enhver bør underlegge seg hvis han eller hun skal være å betrakte som rasjonell. Riktignok vil de tillate folk å handle "irrasjonelt" hvis de ønsker det, men standarden settes av ekspertsystemet.

Her er vi ved det kanskje mest kuriøse trekket ved Thalers og Sunsteins libertarianske paternalisme, gitt de adferdsøkonomiske premissene de legger til grunn: De stiller ikke et øyeblikk spørsmål ved å bruke nettopp *homo oeconomicus* som positiv norm for alle aktører. De skriver at aktører foretar mindreverdige valg som de ville ha endret hvis "de hadde fullstendig informasjon, ubegrensede kognitive evner og ingen mangel på viljestyrke".¹⁹ Særlig *Nudge* følger gjennomgående et skjema hvor Thaler og Sunstein først beskriver hvor irrasjonelle valgene til virkelig mennesker er og hvordan disse skiller seg fra hva en virkelig rasjonell aktør ville ha valgt, og deretter viser de hvordan man med et relativt enkelt grep kan påvirke aktørene til å velge slik at de ender opp med et mer rasjonelt resultat. Med et "rasjonelt resultat" menes et resultat som maksimerer den enkelte aktørens egen velferd. Formålet med den libertarianske paternalismen er med andre ord å få mennesker til å handle slik *homo oeconomicus* ville ha handlet. Sunstein og Thaler følger adferdsøkonomien i å avvise *homo oeconomicus* som en troverdig modell av hvordan mennesker faktisk opptrer, men deres libertarianske paternalisme fastholder fortsatt *homo oeconomicus* som rasjonell norm.

Privilegeringen av den enkelte aktørens egen velferd er temmelig vilkårlig. Gitt standarden Thaler og Sunstein legger til grunn for rasjonalitet, vil det for eksempel være irrasjonelt av meg å velge å handle på en gitt måte av moralske grunner hvis handlingen ikke maksimerer min velferd. Som Amartya Sen har påpekt, er dette et uholdbart syn på rasjonalitet.²⁰ Det skjer støtt og stadig at mennesker velger med overlegg velger et alternativ de vet ikke maksimerer egennytte fordi de mener at det er det moralsk riktige å gjøre i en gitt situasjon. For eksempel velger aktører stadig å overholde ulike typer forpliktelser overfor familie, venner, organisasjoner etc. selv om de skulle mene at velferdskostnaden ved dette er større enn den ville ha vært hvis de brøt forpliktelsen. Et menneske som aldri opptrer slik, kan neppe beskrives på en annen måte enn som en psykopat. Mennesker har verdier som ikke er reduserbare til hensynet til egen velferd.²¹ Den absolutte privilegeringen av egen velferd som normativt ideal er lite annet enn en økonomistisk fordom Thaler og Sunstein ikke stiller spørsmål ved. Her er vi ved et av de mest grunnleggende problemene ved Thalers og Sunsteins libertarianske paternalisme, som fører til at den fra et liberalt ståsted ikke nødvendigvis er så mye mer akseptabel enn mange andre former for paternalisme.

Former for paternalisme

Det kan skilles mellom mange ulike former for paternalisme, som gjerne er organisert som motsetningspar.²² La oss kort skissere noen av de viktigste:

Hard og myk paternalisme: Myk paternalisme forstås vanligvis dit hen at man har anledning til å hindre noen midlertidig i å utføre en handling man mener kan være til skade for dem fordi man

vil forsikre seg om at de handler frivillig. Frivillighet forstås vanligvis ut fra Aristoteles to kriterier: Handlingen må kunne kontrolleres av aktøren og aktøren må ha tilstrekkelig kunnskap om hva han eller hun gjør.²³ Det er enkelt å forstå hvorfor begge disse kriteriene er nødvendige betingelser for frivillighet. En aktør som har kontroll over handlingene sine, men som ikke har kunnskap om en situasjon og de mest sannsynlige konsekvensene av handlingen, handler ikke frivillig. Tilsvarende handler jeg ikke frivillig hvis jeg er fullt ut informert om situasjonen, men ikke har kontroll over handlingene mine. Ifølge den myke paternalisten må en aktør få gjennomføre en handling som vil kunne være til skade for ham eller henne hvis både kontroll- og kunnskapskriteriet er oppfylt. Et kjent eksempel på denne formen for paternalisme er beskrevet av John Stuart Mill: Hvis en person forsøker å krysse en bro som antas å være usikker, og man ikke har hatt anledning til å advare ham, har man retten til å stanse ham fordi man kan anta at han ikke ønsker å utsette seg for en slik fare.²⁴ Hvis personen etter å ha blitt opplyst om faren likevel ønsker å gå over broen, må han få gjøre det. Hard paternalisme tar derimot ikke stilling til om en handling er frivillig eller ikke, men vurderer utelukkende om et inngrep vil fremme en persons velferd, lykke, interesser, verdier eller lignende. Hvis aktøren velger et suboptimalt handlingsalternativ er det ifølge den harde paternalisten legitimt å gripe inn for å sikre et best mulig resultat for aktøren.

Svak og sterk paternalisme: En svak paternalist mener at det er legitimt å gripe inn for å sørge for at en aktør velger midler som adekvate for å oppnå de målene aktøren har. Hvis en person betrakter personlig sikkerhet som en viktigere verdi enn frihetsfølelse, vil det være riktig å gripe inn hvis han ikke bruker sykkelhjelm. Hvis personen derimot setter frihetsfølelsen høyest, vil paternalisten bare la ham sykle uten hjelm. Den myke paternalisten bryr seg altså utelukkende om de *midlene* en aktør vil bruke for å nå sine mål, mens selve målene overlates helt og fullt til aktøren selv å bestemme. En sterk paternalist mener derimot at personer kan ha gale mål i tilværelsen eller at de prioriterer mindre viktige mål fremfor de mer viktige, og derfor er det legitimt å hindre dem i å utføre handlinger som virkeliggjør de gale målene. For eksempel kan en sterk paternalist anerkjenne at både personlig sikkerhet og frihetsfølelse er viktige verdier, men at den personlige sikkerheten veier klart tyngst og at det derfor er legitimt å tvinge folk til å bruke sykkelhjelm. Mens den svake paternalisten bare vil overstyre aktørers midler til å nå gitt mål, mener den sterke paternalisten at både mål og midler kan overstyres. Den svake paternalismen er preferansenøytral mens den sterke er preferanselandet.

Vid og snever paternalisme: En vid paternalist er opptatt av alle kilder til paternalistiske inngrep, enten det dreier seg om offentlig myndigheter, religiøse samfunn, andre individer eller lignende. Den snevre paternalisten er derimot utelukkende opptatt av inngrep fra offentlige myndigheter.

Sosial paternalisme: Dette er et mindre brukt uttrykk som i én betydning dreier seg om "sosial" i motsetning til "statlig", dvs. at det er en type paternalisme som stammer fra individets sosiale omgivelser – for eksempel familiemedlemmer eller et religiøst fellesskap – snarere enn fra offentlige myndigheter. Med sosial paternalisme menes altså her de ikke-statlige aspektene ved vid paternalisme. Enkelte opererer imidlertid også med kategorien "sosial paternalisme" i betydning av at man overstyres en persons selvbestemmelsesrett av hensyn til andre enn personen selv.²⁵ Dette er etter min mening en ren kategorifeiltakelse, da paternalistiske inngrep per definisjon må være begrunnet i hensynet til personen selv. Hvis det er hensynet til andres velferd som begrunner inngrepet, dreier det seg ikke om paternalisme, men om høyst ordinær tvang. (Derimot er det klart at paternalistisk inngrep kan være motivert av hensyn både til personen selv og andre, men det er da hensynet til personen selv som gjør at det dreier seg om paternalisme.)

Libertariansk paternalisme

Den libertarianske paternalismen er vid, da den åpner for paternalistiske inngrep fra alle mulige kilder, både statlige og ikke-statlige, men i Sunsteins og Thalers arbeider er det lagt mest vekt på de fordelene som kan oppnås gjennom statlige reguleringer. I utgangspunktet synes libertariansk paternalisme å være mer beslektet med myk og svak paternalisme enn med hard og sterk paternalisme. De skriver: "Det libertarianske aspektet ved våre strategier ligger i den likefremme insisteringen på at folk skal være fri til å gjøre som de ønsker – og å melde seg av uønskede ordninger hvis de vil det. [...] Vi bestreber oss på å utforme en politikk som opprettholder eller øker valgfriheten. Når vi bruker uttrykket *libertariansk* til å modifisere uttrykket *paternalisme* mener vi rett og slett frihetsbevarende."²⁶ Frivillighet er en forutsetning, og en persons valg skal respekteres selv om valget etter paternalistens vurdering ikke er i personens beste interesse. Det skal være lett å velge bort paternalistens standardløsning, og ideelt skal man kunne gjøre det med "ett klikk".²⁷

Thaler og Sunstein hevder at det i realiteten ikke finnes noen troverdige eller akseptable alternativer til paternalisme, og argumenterer videre med at vi derfor bør stille det pragmatiske spørsmålet om hvilken form for paternalisme som er å foretrekke fremfor det moralske spørsmålet om hvorvidt paternalisme generelt er av det gode eller onde. En generell antipaternalisme avviser de derfor som unyttig. Enhver valgsituasjon vil ha en eller annen standardregel som påvirker aktørene i den ene eller andre retningen, og derfor er paternalisme uunngåelig hevder Thaler og Sunstein. Ikke å ville intervensjon i de kontekstene hvor mennesker foretar sine valg er ensbetydende med å akseptere *status quo* med de skjevhetene som alltid allerede ligger der, og å velge ikke å intervensjon er ifølge Thaler og Sunstein et paternalistisk valg på lik linje med å velge å gripe inn i kontekstene for folks valg.²⁸ En så løs definisjon av paternalisme vil innbefatte ethvert valg som påvirker andre personers valg, enten man ønsker å påvirke dem på en måte man oppfatter som positiv eller negativ for aktøren – og faktisk også ethvert valg man foretar som påvirker aktører, men hvor deres velferd er en fullstendig likegyldig. Dette er en mildt sagt ukonvensjonell forståelse av paternalisme, som vanligvis er reservert for handlinger som har til formål å overstyre en annen aktørs valg fordi man mener at disse valgene ikke er i aktørens egen interesse. Ut fra en vanlig bruk av paternalismebegrepet er ikke paternalisme uunngåelig – dette er noe Thaler og Sunstein bare kan hevde fordi de definerer "paternalisme" så bredt at de bryter med vanlig språkbruk.

De har imidlertid også en snevrere forståelse av paternalisme som forutsetter at man med overlegg påvirker en aktørs valg på en *positiv* måte, slik aktøren selv bedømmer det.²⁹ Dette er også en litt ukonvensjonell oppfatning av paternalisme fordi den inkluderer absolutt all hjelpsom adferd. Dette er i strid med vanlig språkbruk hvor uttrykket "paternalisme" reserveres for inngrep hvor man overstyrer en persons valg fordi man mener at personen ikke handler i samsvar med sine interesser. Den libertarianske paternalisten skal opptre som en "valgarkitekt" med et mandat om å maksimere den enkelte borgerens velferd. "Valgarkitektur" er så løst definert at det inkluderer alt man måtte gjøre som på en eller annen måte forandrer folks omgivelser slik at valgene deres påvirkes. En kafeteriaeier som plasserer frukten foran kakene fordi folk skal kjøpe mer frukt, er en valgarkitekt. Thaler og Sunstein omtaler designerne av Apples iPod og iPhone som fremragende valgarkitekter.³⁰ Eller for den saks skyld: Hvis jeg har malt et rekkverk og setter opp en lapp med påskriften "NYMALT", er jeg en valgarkitekt. Ikke bare er jeg en "valgarkitekt", men faktisk også en paternalist når jeg setter opp denne lappen fordi jeg derigjennom forsøker å påvirke folk til ikke å søle seg til med den våte malingen. I henhold til vanlig språkbruk, vil vi ikke kalle dette paternalisme, men heller å være hensynsfull eller hjelpsom. Hvis vi nå går til den andre enden av skalaen for inngrep som ville falle inn under libertariansk paternalisme, kunne vi tenke oss at vi hadde som standardløsning at alle borgere får implantert en liten radiosender slik at de

kan lokaliseres til enhver tid – med begrunnelsen at det vil gjøre det enkelt å finne dem hvis de hadde gått seg bort eller lignende – men hvor den enkelte har anledning til å velge ikke å få et slikt implantat eller å ta det ut. Det vil falle inn under Thalers og Sunsteins paternalismebegrep, og også tilfredsstillende deres krav til en *libertariansk* paternalisme fordi den enkelte borgeren har anledning til å velge bort standardløsningen, men det vil gå langt utenfor hva noe liberalt samfunn overhodet ville overveie. Thaler og Sunstein legger til grunn en så bred forståelse av ”paternalisme”, slik at alt fra skilting med advarsel om våt maling til det konstruerte implantateksemplet faller innenfor begrepet, tildekker begrepsbruken viktige forskjeller i større utstrekning enn den klargjør.

Preferansenøytralitet

Thaler og Sunstein skriver:

Libertariansk paternalisme er en relativt svak, myk og ikke-inngripende form for paternalisme fordi valg ikke blir blokkert, avstengt eller vesentlig mer byrdefulle. Hvis mennesker vil røyke sigaretter, spise masse godterier, velge en inadekvat helseplan eller unnlate å spare til sin pensjon, vil ikke libertarianske paternalister tvinge dem til å gjøre noe annet – eller gjøre ting vanskeligere for dem. Likevel er vår innfallsvinkel paternalistisk fordi private og offentlige valgarkitekter ikke bare forsøker å oppspore eller implementere folks forventede valg. Snarere forsøker de på en overlagt måte å bevege folk i retninger som vil gjøre livene deres bedre. De nuggjer.³¹

I motsetning til hva Thaler og Sunstein skriver, bør liberal paternalisme bør ikke uten videre identifiseres med myk paternalisme. En genuint myk paternalisme nøyer seg med å fastslå hvorvidt en handling er frivillig eller ikke, og hvis den er frivillig, er resten opp til aktøren selv – et presumptivt irrasjonelt valg vil bli respektert på lik linje med et rasjonelt. Thalers og Sunsteins libertarianske paternalisme går lenger enn dette ved å ville fremme rasjonelle valg og forhindre de irrasjonelle. De antar at aktører i stor utstrekning gjør noe annet enn det de egentlig vil eller burde ville. For eksempel vil folk flest ha en økonomisk sikker alderdom, men de sparer altfor lite i sitt yrkesaktive liv til å oppnå dette, og de vil være tynne, men putter i seg den ene kaloribomben etter den andre. Man kan alltid diskutere om en aktør virkelig gjør det han eller hun ”egentlig” vil. For eksempel har fenomenet viljessvakhet vært gjenstand for omfattende filosofiske diskusjoner fra antikken og frem til i dag – etter min mening uten at vi er kommet stort nærmere en overbevisende redegjørelse for fenomenet i dag enn hva Aristoteles var. Det er ofte vanskelig å fastslå hva en aktør ”egentlig” vil. For eksempel handler ikke en aktør nødvendigvis i strid med sine ”egentlige” preferanser bare fordi aktøren *gjør* noe annet enn hva han *sier* at han vil gjøre. Selv om en overvektig person sier at han ønsker å gå ned i vekt, handler personen ikke nødvendigvis i strid med sine preferanser ved å spise pommes frites eller gåselever, da det er fullt tenkelig at den reelle preferansen for å spise pommes frites eller gåselever er sterkere enn preferansen for å gå ned i vekt. Problemet med å fastslå hva en persons ”egentlige” preferanser er, vil være en utfordring for enhver type paternalisme som gjør krav på å maksimere disse preferansene. Sunstein og Thaler mener uansett at man bør gripe inn for å sikre at aktører handler i samsvar med sine ”egentlige” preferanser, og som vi skal se gjør dette deres paternalisme beslektet med hard paternalisme. Den avgjørende forskjellen i forhold til hard paternalisme er at Thaler og Sunstein argumenterer for at det paternalistiske inngrepet aldri – eller i det minste i så liten utstrekning som mulig – skal ha karakter av tvang: Aktørene skal alltid ha mulighet til å velge et annet alternativ enn det paternalisten mener er optimalt.

Det ligger en tvetydighet i uttrykket ”egentlig” når vi skriver om en aktørs ”egentlige preferanser” fordi dette både kan forstås som (1) aktørens faktiske preferanser og (2) preferansene aktøren burde ha for å maksimere sin velferd. Denne tvetydigheten er også ganske gjennomgående hos Thaler og Sunstein. Her er det imidlertid avgjørende å sette et mest mulig klart skille fordi disse to betydningene av vil samsvare med distinkte typer paternalisme: svak og sterk. Den svake

paternalismen er som nevnt preferansenøytral mens den sterke er preferanselandet. En svak paternalist lar ikke sine egne eller en tredjeparts preferanser ha noen innflytelse, men forsøker utelukkende å maksimere aktørens faktiske preferanser. Den harde paternalisten forsøker derimot å maksimere de preferansene en aktør *burde* ha – i henhold til hva for eksempel helseeksperter betrakter som optimalt – enten aktøren selv har disse preferansene eller ikke. Den svake, preferansenøytrale paternalismen gir aktører full frihet til å forfølge de målene de selv setter i livet sine mens den harde, preferanseladede paternalismen definerer disse målene ut fra en ekstern standard.

Et eksempel på forskjellen på disse typene paternalisme kan være at en svak paternalist kan mene at det er offentlige myndigheters oppgave å opplyse behørig og mest mulig objektivt om de reelle farene ved røyking fordi man kan anta at alle ønsker å være informert om dette for å kunne fatte beslutning om hvorvidt de ønsker å utsette seg for en slik helserisiko eller ikke. Hvis man derimot for eksempel lager egne tobakksmonopoler for å senke tilgjengeligheten og derigjennom forbruket med henvisning til at dette vil være til det beste for helsen til den enkelte røyker, vil det dreie seg om en hard paternalisme. Det samme vil være tilfelle hvis helsemyndighetene manipulerer personer ved overdrive faren fordi man undergraver aktørens evne til å foreta et fritt og informert valg. Og det samme er formodentlig tilfelle hvis man bruker avgifter for å senke folks forbruk av hensyn til deres egen helse. (Derimot er det klart at man kan bruke avgifter til å dekke inn ulike eksternaliteter som følger av røyking, som for eksempel høyere forbruk av helsetjenester, men det er helt adskilt fra paternalismeproblematikken.) John Stuart Mill skriver:

Å beskatte stimulerende stoffer ene og alene for å gjøre det vanskeligere å få tak i dem er et tiltak som bare varierer i grad fra å forby dem, og det ville være berettiget bare hvis det var berettiget å forby dem. Enhver økning i kostnad er et forbud for dem som ikke har midler til å betale prisen, og for dem som kan betale prisen er det en straff som påføres dem for å tilfredsstille en bestemt smak. Deres valg av nytelser og deres måte å bruke sin inntekt på, etter at de har oppfylt sine moralske og rettslige forpliktelser overfor staten og individer, er deres eget anliggende og må få hvile på deres egen vurdering.³²

Mill hevder ikke at det er illegitimt å beskatte nytelsesmidler. Tvert imot hevder han at det kan være fullt ut legitimt å beskatte nytelsesmidler tyngre enn varer som har en sterkere karakter av å være livsnødvendigheter, fordi det gir staten inntekter, men han fastslår at det er illegitimt å bruke skatter til å forsøke å endre folks adferd til deres eget beste, dvs. av paternalistiske grunner. Her er Thaler og Sunstein av en annen oppfatning, og de skriver for eksempel at røykere vil kunne dra nytte av høye tobakksavgifter, som et incentiv til ikke å røyke.³³

Thaler og Sunstein skiller dessverre ikke skikkelig mellom preferansenøytral og preferanseladet paternalisme, men flyter frem og tilbake mellom de to formene. Dette er av betydning fordi bare en svak, preferansenøytral paternalisme vil være akseptabel i henhold til hovedstrømmen i liberalismen.³⁴ Hva er grunnlaget for å hevde at Thalers og Sunsteins libertarianske paternalisme ikke er preferansenøytral? De skriver at målet er å influere valgene til aktørene slik at de får et bedre resultat, og dette resultatet skal kunne måles så objektivt som mulig, og målet er å maksimere velferd, noe som må skilles fra aktørenes faktiske preferanser.³⁵ De hevder at den libertarianske paternalisten ikke forsøker å finne folks forventede preferanser, men "vil bevege folk i velferdsfremmende retninger".³⁶ Riktignok ordlegger de seg fra tid til annen som om det var aktørenes faktiske preferanser som skal maksimeres, som når de skriver at valgarkitektene skal påvirke aktørenes valg på en slik måte at aktørene selv vil mene at de får et bedre resultat.³⁷ De skriver også at valgarkitektene skal "forsøke å påvirke folks adferd for å gjøre livet deres lengre, sunnere og bedre".³⁸ Mer presist skal valgarkitekten være en konsekvensialist som maksimerer velferd. Her er det duket for en misforståelse vedrørende forholdet mellom kunnskapens

objektivitet og preferansenøytralitet. Valgarkitekten vil måtte basere seg på eksperter som leverer presumptivt objektiv kunnskap. Derigjennom kan det som i realiteten er preferanseladet – fordi preferansen er ekstern i forhold til aktøren – kunne skape et skinn av å være preferansenøytralt. Det er nettopp fordi Thaler og Sunstein forsøker å legge til grunn en objektiv målestokk for velferd at de bryter med preferansenøytraliteten, mens den preferansenøytrale innfallsvinkelen utelukkende vil legge til grunn aktørenes subjektive preferanser. Problemet er at den enkelte aktøren ikke nødvendigvis mener at det viktigste er å maksimere hans eller hennes egen velferd. En aktør kan for eksempel være tilhenger av absolutt resultatlikhet, og da vil det avgjørende være at alle får nøyaktig like mye velferd, snarere enn at en selv får mest mulig. En annen aktør kan mene at det viktigste er å maksimere personlig frihet. En tredje kan mene at det viktigste er at visse moralske normer som skal være oppfylt. Poenget er at premisset om at det er den enkelte aktørens velferd som skal maksimeres, ikke er ukontroversielt.³⁹ Sunstein og Thaler viser hvor sterkt de henger fast i forestillingen om *homo oeconomicus* og derfor antar det som udiskutabelt at vi alle primært er ute etter å maksimere egennytte. Det er vi imidlertid ikke – menneskelig motivasjon er et mer komplekst fenomen enn som så.

Et problem med Thalers og Sunsteins "standardregler" er at de forutsetter én ideell velferdsnorm, mens mennesker er forskjellige. Denne velferdsnormen blir i det vesentlige imidlertid stående uspesifisert. "Velferd" er et problematisk begrep som ulike mennesker kan gi ulikt innhold. Her kunne det kanskje være fristende å legge til grunn den såkalte lykkeforskningen. Kanskje lykke – eller mer presist: subjektiv velvære – er standarden vi skal sikte oss inn mot. Hvis vi skal trekke frem noen av de vanlige resultatene man er kommet frem til i lykkeforskningen, kan vi for eksempel nevne at mer penger fører til litt mer lykke, men ikke så veldig mye i et rikt land som Norge.⁴⁰ Man bør ikke være så opptatt av materielle goder, da det trekker ned å være opptatt av det. Du bør ha venner og være gift eller samboende, mens det å få barn ser ut til å trekke ned. De fleste oppgir at de er lykkeligere på jobb enn i noen annen del av tilværelsen, og mennesker som jobber mer oppgir høyere nivåer av lykke enn mennesker som jobber mindre. Kvinner scorer høyere enn menn. Alder er av betydning: I gjennomsnitt er man på sitt lykkeligste når man er 27 år gammel, og deretter faller lykkenivået helt til det er på bunnen når man er 69 år gammel, før det øker ørlite igjen. Du bør bo i et land med stor individuell frihet. Aller lykkeligst er du hvis du bor i Danmark eller Sveits. Det er bra å bo i Norden, men Norge scorer dårligst av de nordiske landene. Mennesker som er engasjert i ulike spørsmål og arbeider for å gjøre verden til et bedre sted, scorer ikke høyere enn mennesker som ikke bryr seg. Utdannelse eller boklesing generelt gir ingen uttelling på lykkescoren. Hvis vi skulle bruke subjektiv velvære som standard, ville det gi oss noen pekepinner om hvordan folk bør nugges. Det er lite å gjøre med kjønn og alder, men folk bør da for eksempel nugges til å arbeide mer og gifte seg. Slik nugging ville kanskje mange si seg enig i. Men hva med å nugge folk i retning av å avstå fra å få barn? Eller å nugge folk i retning av ikke å lese bøker eller ikke å ta utdanning, da det ikke gir uttelling på lykkescoren, og formodentlig burde folk da heller bruke tiden sin på noe annet, som faktisk gir uttelling? Slik nugging ville neppe vinne bred tilslutning, men den synes å følge av en innfallsvinkel basert på subjektiv velvære. Jeg har ikke anledning til å gå grundigere inn på lykkeforskning i dette notatet, men jeg kan antydningvis si at de ulike egenskapene som statistisk sett gir en den høyeste scoren i målinger av subjektiv velvære, ikke nødvendigvis resulterer i noe som alle – eller de fleste – vil betrakte som et optimalt liv. Vi kunne tenke oss et liv som scorer fullt på alle tenkelige målinger av subjektiv velvære, uten at det nødvendigvis er et liv vi ville ønske oss. Videre må det fremheves at lykkeforskningen bare kan si noe om hva som får en gjennomsnittsborger til å føle seg vel, men denne gjennomsnittsborgeren er et rent konstrukt. Gjennomsnittsborgeren får mer subjektiv velvære av en livspartner enn av mer penger, men for enkelte mennesker er det motsatte tilfelle. Hvorvidt du hører hjemme i den ene eller andre kategorien, må du finne ut av selv – det kan ikke lykkeforskerne fortelle deg noe

om. Vi kan formodentlig trygt forkaste lykkeforskningen som instans for etableringen av den ideelle velferdsnormen som Thaler og Sunstein forutsetter, men i liten utstrekning ekspliserer.

Hva med mer objektive målestokker enn subjektiv velvære, som helse, livslengde, økonomisk trygghet etc.? Problemet med det er at ulike mennesker vil vurdere ulike velferdsverdier ulikt. For en person kan god helse være den viktigste velferdsverdien mens en annen foretrekker nytelser som ikke er gunstige for helsen i det lange løp. Noen foreldre vil ønske at barna deres spiser mest mulig sunn mat mens andre vil mene at det viktigste er at barna får spise det de liker. Thaler og Sunstein spør retorisk: "Ville noen protestere mot at man plasserer frukten og salaten foran dessertene i kafeteriaen på en barneskole hvis resultatet er en økning av eplers forbruksrate fremfor Twinkies?"⁴¹ Det er ikke særlig kontroversielt å hevde at epler er sunnere enn Twinkies og at det derfor er bedre for barnas helse – og formodentlig også for konsentrasjonsevnen på skolen – hvis de spiser flere epler og færre sukkerbomber. Men det betyr ikke at barna og deres foreldre faktisk ønsker det sunne alternativet. Jamie Olivers kampanje for sunnere mat på britiske skoler – og den britiske regjeringens tilskudd til kampanjen på over 600 millioner pund – har langt på vei vært en fiasko, og etter at den sukkerholdige maten forsvant fra skolens kafeteria, kjøper barna den i stedet fra nærbutikker.⁴² Ikke bare barna har protestert, men også foreldre som føler seg umyndiggjort og som synes at barna bør få fortsette å spise den maten de har pleid å spise.⁴³ For å motvirke trenden med at barna kjøper usunn mat utenfor skolen, har en britisk kommune valgt å forby alle nye *fast food*-restauranter innenfor en radius av 400 meter av skoler, parker etc. – en restaurant har allerede blitt stengt – og flere andre kommuner vurderer det samme.⁴⁴ Disse tiltakene går åpenbart langt utover hva som ville vært akseptabelt i henhold til Sunsteins og Thalers libertarianske paternalisme, så poenget er ikke at deres modell ville føre til slike tiltak, men snarere at selv det de oppfatter som fullstendig ukontroversielle standpunkter vedrørende helse og kosthold faktisk er gjenstand for ganske opphetede disputer. Heller ikke standpunktet for epler og mot kaker er preferansenøytralt. Her burde den libertarianske paternalisten huske John Stuart Mills viktige påpekning:

Det praktiske prinsipp som veileder dem når de velger meninger om menneskers adferdsregler, er den følelse hver enkelt har i sitt sinn om at alle burde handle slik han selv synes og slik de han sympatiserer med, synes mennesker burde handle. Ingen erkjenner for seg selv at hans vurderingskriterier faktisk er hva han selv liker, men når en mening om riktig adferd ikke bygger på fornuftsresonnementer, kan den bare gi uttrykk for en persons preferanser. Og skulle det bli anført grunner, appellerer de bare til liknende preferanser hos andre personer; de er bare hva mange, og ikke bare én, liker.⁴⁵

Mye nyere liberalisme er verdipluralistisk. Den påpeker at vi mennesker etterstreber mål som ikke bare er ulike, men ofte også uforenlige. Dette gjelder ikke bare forholdet mellom ulike mennesker og grupper, da slike verdikonflikter finnes også i det enkelte mennesket som slites mellom flere genuine verdier – som velferd, frihet og likhet – som ikke nødvendigvis lar seg maksimere samtidig og hvis innbyrdes vekt ikke kan måles ut fra en presumptivt nøytral målestokk. Isaiah Berlin skriver:

Pluralismen, med den graden av "negativ" frihet den rommer, er etter mitt skjønn et sannere og mer humanitært ideal enn de målene som forfektes av de som i strengt ordnede og autoritære strukturer håper å finne et ideal om at klasser, folkeslag og hele menneskeheten skal utøve et "positivt" herredømme over seg selv. Pluralismen er sannere fordi den i det minste anerkjenner det faktum at det finnes mange menneskelige mål, at ikke alle målene er forenlige med hverandre, og at de står i en evig konflikt med hverandre. Å anta at alle verdier kan graderes langs én skala, slik at vi kun gjennom å granske dem, kan avgjøre hvilken som er viktigst, forfalsker etter mitt skjønn vår innsikt i at menneskene er frie aktører, og betrakter det moralske valget som en operasjon som i prinsippet kan utføres ved hjelp av en regnestav. Å hevde at det finnes en grunnleggende, absolutt forsonende, men samtidig realistisk syntese hvor plikt er det samme som interesse, eller individuell frihet det

samme som ekte demokrati eller en autoritær stat, er å kaste et metafysisk slør over et selvbedrag eller overlatt hykleri. Pluralismen er mer human fordi den i motsetning til systembyggerne ikke – på vegne av et fjernt eller inkoherent ideal – fratrar menneskene viktige deler av det de opplever som uunnværlig i sine liv som uforutsigelige, selvtransformerende mennesker. Mennesket velger mellom grunnleggende verdier fordi livet og tenkningen i siste instans er bestemt av grunnleggende moralske kategorier og begreper som – i hvert fall over store områder og tidsspenn, og uansett opphav – er en del av dets eksistens, tenkning og identitetsfølelse, det vil si av det som gjør det til et menneske.⁴⁶

Vi finner ikke engang en ansats til en diskusjon av en slik verdipluralisme hos Thaler og Sunstein, bare en dogmatisk verdimonisme med velferd som basisverdi. Det faller utenfor dette notatets rammer å begrunne nærmere at verdipluralismen er å foretrekke fremfor verdimonismen, men det er klart at verdipluralismen bare er forenlig med en preferansenøytral, og ikke en preferanseladet, paternalisme.

En virkelig *liberal* paternalisme vil verken privilegere velferd eller frihet, da disse begge er preferanseladede, og i stedet utforme standardløsninger som i størst mulig utstrekning er preferansenøytrale. En preferansenøytral paternalist vil forsøke å undersøke hvilke preferanser en aktør faktisk har, og deretter lage en standardregel som skal maksimere disse preferansene.

Thaler og Sunstein understreker at mennesker ofte ikke har klare preferanser, og det har de rett i, men det er ikke innlysende hvorfor det skulle tale for en preferanseladet fremfor en preferansenøytral paternalisme.

Praktiske problemer

Nå kan man innvende at distinksjonen mellom en preferansenøytral og en preferanseladet paternalisme er av liten betydning for den *libertarianske* paternalismen fordi individet alltid skal ha anledning til å velge et annet alternativ enn det paternalisten vurderer som optimalt. Problemet med en slik innvending er at den libertarianske paternalisten ifølge Sunstein og Thaler kan ta i bruk svært kraftige virkemidler for å få aktøren til å handle i samsvar med paternalistens preferanser.⁴⁷ De understreker at aktørers preferanser kan endres med overlegg av paternalisten uten at aktøren er klar over det og merker noen tvang. Hva annet er det enn en manipulerende paternalisme? Thaler og Sunstein tar opp innvendingen om manipulasjon, og slutter seg til John Rawls' offentlighetsprinsipp⁴⁸ som de utlegger som at myndigheter ikke skal kunne føre en politikk som den ikke er i stand eller villig til å forsvare offentlig for borgerne.⁴⁹ Dette vil formodentlig utelukke rene løgner. Imidlertid har de ingenting imot sterkt manipulerende kampanjer mot narkotika.⁵⁰ Hvorfor skal man da ikke gjennomføre tilsvarende, manipulerende kampanjer mot røyking og usunn mat? For noen år siden gjennomførte Sosial- og helsedirektoratet en stor kampanje mot røyking med sterke virkemidler, så sterke at den overdrev helseskadene ved røyking betydelig (for eksempel viste et bilde at det tørt fett ut av livpulsåren til en avdød røyker, noe som simpelthen er ren diktning). En slik kampanje slipper gjennom Thalers og Sunsteins ikke særlig smale nåløyne såfremt myndigheter er villige til å forsvare den offentlig, for eksempel ved å si at bildene er litt overdrevne, men at røyking er et så alvorlig helseproblem at man velger å ta i bruk ekstra sterke virkemidler. Borgernes krav om etterrettelig informasjon for å kunne fatte autonome valg blir her overstyrt av den libertarianske paternalistens betoning av velferdsmaksimerende konsekvenser.

For at den libertarianske paternalismen skal fungere etter sin hensikt, må valgarkitektene enten selv være eller basere seg på eksperter som ikke i nevneverdig grad lar seg påvirke av de "irrasjonelle" faktorene som er påvist i adferdspsykologiske studier. Dette er en mildt sagt problematisk forutsetning, noe som ikke minst vises av et av Sunstein og Thalers egne eksempler: Hvis du blir fortalt at 90 prosent av dem som har gjennomgått en bestemt operasjon er i live, er

du langt mer tilbøyelig til å velge en slik operasjon enn om du blir fortalt at 10 prosent er døde. Problemet er at du finner den samme tendensen hos *leger*, dvs. hos nettopp de ekspertene som presumptivt skal vite bedre enn "vanlige" mennesker.⁵¹

Valgarkitektene vil formodentlig lide under mange av de samme kognitive defektene som "vanlige" folk. Derfor kunne man også trekke stikk motsatt konklusjon av adferdsøkonomien enn hva Thaler og Sunstein gjør, nemlig at innsikten i menneskers "irrasjonalitet" gjør paternalistiske inngrep enda mindre attraktive enn tidligere. Gitt irrasjonalitet hos både paternalister og aktører kan man hevde at den enkelte aktøren vil ha sterkere incentiver til å korrigere feil som påvirker tilfredsstillelsen av hans eller hennes preferanser enn hva en ekstern paternalist har, og da vil det være mer sannsynlig at aktøren lykkes bedre med å maksimere sine preferanser.⁵²

Thaler og Sunstein understreker hvor sterk innflytelse man har på folks adferd ved å velge en standardregel fremfor en annen. Her medgir de langt på vei at det finnes et *public choice*-problem.⁵³ Valgarkitektene, som tross alt er mennesker, kan ofte mistenkes for å utforme standardregler som vil fremme deres egne interesser i stedet for interessene til aktørene som er gjenstand for det paternalistiske inngrepet.

Avsluttende bemerkninger

Når Thaler og Sunstein kan skape et inntrykk av at deres libertarianske paternalisme er en modell som er akseptabel for nær sagt enhver, uavhengig av ideologisk ståsted, er det nettopp fordi de har styrt unna og glattet over nesten hele den ideologiske diskusjonen. Når man går teorien nærmere etter i sømmene, viser det imidlertid raskt at gamle, ideologiske problemstillinger melder seg på ny.

Et problem med konstruksjonen "libertariansk paternalisme" er at særlig "paternalisme" – men for så vidt også "libertariansk" – brukes på en så upresis og utflytende måte at det knapt er grenser for hva som kan falle inn under begrepet. Mye av det som omtales som "paternalisme" burde heller bli beskrevet som "hjelpsomt". Fordi sekkebetegnelsen "paternalisme" blir så vid, tildekkes forskjellen på fullstendig harmløse og potensielt svært inngripende tiltak.

Selv om det er problemer forbundet med den libertarianske paternalismen, hevder Thaler og Sunstein at dette ikke er en særlig viktig innvending fordi man ikke kan unngå å ha en eller annen standardregel som vil påvirke folks adferd, enten denne er utformet med overlegg eller bare er blitt etablert temmelig vilkårlig. Siden man ikke kan unngå å ha en eller annen standardregel hevder de at den libertarianske paternalismen er å foretrekke fremfor alle andre alternativer fordi den både bevarer aktørers valgfrihet og forsøker å maksimere deres velferd.

Man kan vanskelig være uenig med Thaler og Sunstein i at vi bør bruke vår kunnskap om menneskers adferd til å utforme løsninger som vil være til hjelp for dem. Det er imidlertid et langt skritt derfra til for eksempel å manipulere dem slik at de realiserer det livet paternalisten mener er mest tjenelig for dem, snarere enn det aktørene selv i utgangspunktet ønsket. Selvfølgelig er en libertariansk paternalisme å foretrekke fremfor de fleste andre former for paternalisme – forutsatt at man har et liberalt ståsted – men i det vesentlige vil ingen paternalisme eller i det minste en preferansenøytral paternalisme være å foretrekke.

Fordi Thaler og Sunstein legger til grunn et så ekstremt ideal for rasjonelle aktører, nemlig *homo oeconomicus* med "fullstendig informasjon, ubegrensede kognitive evner og ingen mangel på viljestyrke"⁵⁴, kommer vi alle til kort. Derigjennom skapes et nesten ubegrenset spillerom hvor

velmenende politikere, byråkrater og andre kan gripe inn i nær sagt ethvert aspekt av livene våre. Libertariansk paternalisme er en omsorgsideologi. Trond Berg Eriksen har oppsummert det godt: "Som allmenn samfunnsideologi genererer omsorgen stadig nye maktforskjeller, stadig ny avhengighet, stadig ny avmakt. Kontraktideologien i den gamle liberalismen gjorde likeverdighet til gravitasjonspunkt. Den terapeutiske ideologien gjør avhengighet og dominans til gravitasjonspunkt og målestokk for alle sosiale endringer."⁵⁵ Omsorgsideologien kontrollerer befolkningen ved hjelp av et omfattende apparat hvor borgerne i stadig større utstrekning settes under administrasjon av ulike ekspertsystemer.

Selv om betegnelsen "libertariansk paternalisme" selvfølgelig ikke fantes på Alexis de Toquevilles tid, advarte han mot nettopp en slik politikk som den libertarianske paternalismen representerer:

Over denne mengden reiser det seg en veldig og formynderisk makt som alene tar på seg å skulle sikre deres gleder og våke over deres skjebner. Den er absolutt, detaljert, trofast, forutseende og mild. Den kunne ha minnet om den faderlige strenge omsorgen hvis den hadde hatt som mål å forberede menneskene på voksenlivet, men den ønsker tvert i mot å la dem forbli i barndommen – den elsker at borgerne forlyster seg så lenge borgerne ikke tenker på annet enn forlystelser. Den arbeider gladelig for deres lykkes skyld, men den vil være det eneste lykkebringende og den eneste som avgjør hva lykke er. Den sørger for deres sikkerhet, forutser og sikrer deres behov, legger til rette for deres gleder, utfører deres viktigste gjøremål, leder deres anstrengelser, regulerer arvefølge og deler deres arvelodd. Hva mer kan den gjøre – bortsett fra å berøve dem anstrengelsene ved å tenke og smertene ved å leve.

Slik vil den daglig gjøre bruken av den frie vilje mindre nyttig og mindre vanlig. Den vil avgrense viljestyringen til et minimalt område og berøve hver borger den gradvis helt til bruken av den er fjernet. Likheter har forberedt menneskene på alle disse mulighetene – den har gjort dem i stand til å utholde dem og sågar betrakte dem som velgjørende.

Etter å ha tatt et individ etter det andre i sine mektige hender og ha formet dem etter sin smak, strekker suveren sine armer utover hele samfunnet. Han dekker overflaten med et nett av små, kompliserte, nøyaktige og ensartede regler som hindrer enhver original ånd og alle sterke sjeler å bryte igjennom mengden. Den bryter ikke ned viljene, men den mykner, føyer og styrer dem; den tvinger sjelden noen til å handle, men den motsetter seg ustoppelig at noen handler; den ødelegger ikke, men den forhindrer fødsler; den tyranniserer ikke, men den forstyrrer, innskrenker, plager, slukker, sløver og reduserer til slutt ethvert folk til ikke å være annet enn en sky og arbeidsom dyreflokk med regjeringen som sin gjeter.⁵⁶

Forfatter: Notatet er skrevet av Lars Fr. H. Svendsen, prosjektleder i Civita. lars@civita.no

Sluttnoter

¹ Richard H. Thaler og Cass R. Sunstein: "Libertarian Paternalism", *The American Economic Review* 2/2003 (heretter *Paternalism*), Cass R. Sunstein og Richard H. Thaler: "Libertarian Paternalism Is Not an Oxymoron", *The University of Chicago Law Review* 4/2003 (heretter *Oxymoron*) og Richard H. Thaler og Cass R. Sunstein: *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth, and Happiness*, Yale University Press, New Haven 2008 (heretter *Nudge*).

² Jeg oversetter uttrykket "nudge" med "nugge". Det er et uttrykk som ikke er så mye i bruk på norsk lenger, men det er passende fordi det engelske ordet "nudge" ifølge *Oxford Dictionary of English* formodentlig stammer fra det norske "nugge". *Norsk ordbok* oppgir følgende synonymer for "nugge": "nappe; skubbe; støte", mens *Norsk riksmålsordbok* blant annet oppgir "skubbe (til); nappe (i); støte, dytte (til) for å gjøre oppmerksom på noget ell. lign.drive, skyve ved små puff, støt" (www.ordnett.no). Det har altså i det vesentlige samme betydning som det engelske uttrykket.

³ Immanuel Kant: *Om ordtakene: "Det kan være riktig i teorien, men duger ikke i praksis"*, overs. Øystein Skar, i Lars Fr. H. Svendsen (red.): *Liberalisme*, Universitetsforlaget, Oslo 2009, s. 60.

⁴ Isaiah Berlin: *To begreper om frihet*, overs. Lars Holm-Hansen, i Lars Fr. H. Svendsen (red.): *Liberalisme*, Universitetsforlaget, Oslo 2009, s. 309, 326.

⁵ Thaler og Sunstein diskuterer også "libertariansk velgjørenhet" (*libertarian benevolence*), hvor man bruker de samme nudge-mekanismene som i libertariansk paternalisme, men for å hjelpe andre, for eksempel for å få folk til å donere organer i større utstrekning enn de gjør i dag (*Nudge*, kap. 11). Siden dette ikke er en form for paternalisme, skal den ikke diskuteres videre i dette notatet.

⁶ *Oxymoron*, s. 1160.

⁷ For bredere presentasjoner og diskusjoner av Kahnemans og Tverskys arbeider, se Daniel Kahneman, Paul Slovic og Amos Tversky (red.): *Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases*, Cambridge University Press, Cambridge 1982, Daniel Kahneman, og Amos Tversky (red.): *Choices, Values and Frames*, Cambridge University Press, Cambridge 2000 og Thomas Gilovich, Dale Griffin, Daniel Kahneman (red.): *Heuristics and Biases: The Psychology of Intuitive Judgment*, Cambridge University Press, Cambridge 2002.

⁸ For relativt lettlest fremstillinger, se Dan Ariely: *Predictably Irrational: The Hidden Forces That Shape Our Decisions*, HarperCollins, New York 2008 og Nick Wilkinson: *An Introduction to Behavioral Economics. A Guide for Students*, Palgrave Macmillan, New York/Basingstoke 2007. For en mer omfattende og dyptpløyende oversikt, se f.eks. George Loewenstein: *Exotic Preferences: Behavioral Economics and Human Motivation*, Oxford University Press, Oxford 2008. En rekke av de mest sentrale artiklene på området er samlet i Colin F. Camerer, George Loewenstein og Matthew Rabin (red.): *Advances in Behavioral Economics*, Princeton University Press, Princeton 2003.

⁹ *Oxymoron*, s. 1199.

¹⁰ *Oxymoron*, s. 1167. Jf. *Nudge*, s. 6.

¹¹ Friedrich A. Hayek: *Individualism and Economic Order*, The University of Chicago Press, Chicago/London 1948, s. 9.

¹² *Ibid* s. 11.

¹³ Jf. Nava Ashraf, Colin F. Camerer og George Loewenstein: "Adam Smith, Behavioral Economist", *Journal of Economic Perspectives* 3/2005. Artikkelen er også publisert i Loewenstein op.cit.

¹⁴ Hayek op.cit. s. 15.

¹⁵ *Oxymoron*, s. 1167n22.

¹⁶ John Stuart Mill: *Om frihet*, overs. Lars Alldén, i Lars Fr. H. Svendsen (red.): *Liberalisme*, Universitetsforlaget, Oslo 2009, s. 187.

¹⁷ Charles Taylor: "Hva er galt med negativ frihet?", overs. Lars Alldén, i Lars Fr. H. Svendsen (red.): *Liberalisme*, Universitetsforlaget, Oslo 2009, s. 429.

¹⁸ *Ibid*. s. 430.

¹⁹ *Paternalism*, s. 175, *Oxymoron*, s. 1162.

²⁰ Amartya Sen: "Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundations of Economic Theory", *Philosophy and Public Affairs* 4/1977.

²¹ En tilhenger av psykologisk egoisme vil si seg uenig med meg på dette punktet. Psykologisk egoisme handler kort og godt om at det eneste som kan motivere menneskelig handling er egeninteresse. En tilhenger av psykologisk egoisme vil ikke nødvendigvis mene at vi alltid faktisk maksimerer egennytte – det kan rett og slett være at en person tar feil med hensyn til hva som vil være mest gunstig for ham selv. Det er med andre ord ikke en teori om en hvilket utfall en handling får, men om hva slags motivasjon en aktør vil ha for sin handling. Det må også presiseres at den psykologiske egoisten ikke nødvendigvis har et eksplisitt formulert prinsipp om å handle egoistisk. Det handler bare om at en aktør er egoistisk motivert enten personen har gjort det til et personlig prinsipp eller ikke, eller om aktøren overhodet er seg det bevisst eller ikke. Et problem for den psykologiske egoisten, er at det synes å være en overveldende mengde moteksempler. Det er da vitterlig mange mennesker som ser ut til å handle alt annet egoistisk hele tiden. Hvis psykologisk egoisme er ment å være kartet, stemmer det tilsynelatende svært dårlig overens med terrenget. Det den psykologiske egoisten da må gjøre, er å forsøke å vise at dette terrenget i virkeligheten er ganske annerledes enn hva det umiddelbart ser ut til, dvs. at alle de handlingene som slett ikke virker egoistisk motivert i realiteten er det. I en rekke tilfeller kan det sannsynliggjøres at en person som har oppgitt et altruistisk motiv for en bestemt handling, i realiteten er en hykler som bare vil skjule sine egentlige, egoistiske motiver. For eksempel at en person som hjelper sin gamle onkel, og hevder at det er av nestekjærlighet, bare er ute etter en arv eller lignende. Man kan imidlertid ikke generalisere fra slike enkelttilfeller til at enhver aktør *alltid* med nødvendighet er motivert av hensyn til sin egennytte. Vi kjenner alle til eksempler både fra vårt eget og andres handlingsliv, der folk risikerer liv, helse eller økonomi for å hjelpe andre uten at det er noe som med rimelighet kan kalles egennytte

i bildet. Den psykologiske egoisten pleier ikke å la seg overtale uten videre av slike moteksempler. I stedet antar den psykologiske egoisten at det *må* være en egoistisk forklaring på enhver handling. Det er en veldig lite gunstig strategi. Det er ensbetydende med såkalt "question-begging", en av de filosofiske dødssynder, der man rett og slett forutsetter det som skal begrunnes. Og det er ensbetydende med ikke å ha noen begrunnelse overhodet. Man kan altså ikke bare rett og slett anta at det er slik – man behøver et argument. Dette argumentet blir gjerne utformet som en redefinisjon av hva som skal menes med egoisme. Nærmere bestemt blir egoisme omtolket fra å handle om maksimering av egen nytte til at man handler slik man ønsker å handle. Det vil si at en person som handler på en måte som bare begunstiger andre, og i tillegg er til egen ulempe, fordi vedkommende ønsker å handle slik, betraktes som egoist. Både den som bestreber seg på å maksimere egen nytte og den som gjør det motsatte vil betraktes som egoister fordi de begge handler slik de ønsker å gjøre. Både den som hjelper gamle damer over veien og den som slår dem ned for å stjele pensjonen deres, blir å betrakte som egoister. Er en soldat som kaster seg oppå en granat for å redde livene til sine medsoldater og en annen soldat som dytter en medsoldat oppå en granat for å redde sitt eget liv, begge simpelthen egoister? Her bør varsellampene begynne å blinke hos språkpolitiet, for her klarer den psykologiske egoisten å gå i baret på to måter samtidig. Dels begynner språket å gå på tomgang fordi uttrykkene "handling" og "egoistisk handling" blir synonyme. Det blir en analytisk sannhet at alle handlinger er egoistiske, men en analytisk sannhet sier bare noe om hva man har puttet inn i et begrep, og ikke noe om hva dette begrepet er om. Ved å redefinere begrepet på denne måten, sier den psykologiske egoisten i grunnen ikke annet enn at en person blir motivert av det han eller hun nå engang måtte bli motivert av. Og det er egentlig ikke en særlig interessant teori. Derne er det problem at denne forståelsen av egoisme bryter ganske radikalt med hva vi normalt ville kalle egoisme. En person som setter alle krefter inn på å hjelpe andre, som konsekvent setter andres behov fremfor sine egne, vil rett og slett ikke bli betraktet som en egoist. Slik har den psykologiske egoisten begynt å snakke om noe ganske annet enn det vi vanligvis kaller egoisme. Derne må det sies at den psykologiske egoisten her viser seg som en person med ganske dårlig psykologisk innsikt. Når han skal begrunne hvorfor dette skulle handle om egoisme, sier han for eksempel at man handler egoistisk når man utfører en tilsynelatende nestekjærlig handling, fordi den utslagsgivende grunnen for å handle slik er at man bare forsøker å skåne seg selv for dårlig samvittighet. En av de tyngste representantene for psykologisk egoisme, Thomas Hobbes, ble en gang observert da han ga penger til en tigger, og da han ble spurt om hvorfor han gjorde det, svarte han at han forsøkte å lette på sitt eget ubehag ved å se et annet menneske i nød. Hvis jeg drar på besøk til bestemoren min snarere enn å dra på den festen jeg helst ville dratt på, gjør jeg da dette for ikke å få dårlig samvittighet, snarere enn fordi jeg mener at det er viktigere å prioritere min ensomme bestemor? Kanskje dette kan stemme i bestemorstilfellet – uten at jeg er særlig overbevist om det – men stemmer det i alle tilfeller? Det er lite trolig, noe allerede Hume påpekte. Han gikk til kraftig angrep på Hobbes og Locke, for deres "egoistiske" teorier, hvor de hevder at alle handlinger er motivert av egenkjærlighet, og Hume hevder at dette fremfor alt er svært dårlig psykologi. Når vi ser rundt oss, så ser vi en dyp menneskekjærlighet og velgjørenheten hos menneskene. Humes eget eksempel er en mor som ødelegger sin egen helse ved å våke over det syke barnet sitt. Hvis man tolker dette slik at moren våker over barnet bare for ikke å få dårlig samvittighet eller for ikke å bli betraktet som et dårlig menneske av andre, snarere enn som at moren faktisk føler en genuin kjærlighet til barnet og vil det vel, har man en veldig endimensjonal og lite plausibel oppfatning av menneskets psykologi. Men kan man motbevise at det er slik? Nei, det kan man strengt tatt ikke, men det faktum at teorien ikke lar seg motbevise, er slett ikke en styrke ved teorien. Det blir en såkalt "lukket teori", som er fullstendig unndratt både verifikasjon og falsifikasjon. All verdens sludder som ikke lar seg motbevise, kan formuleres. Det faktum at en teori ikke kan motbevises gir oss ingen som helst grunn til å tro at teorien er sann. Konklusjonen vedrørende teorien om psykologiske egoisme er at den har et vell av moteksempler som den ikke klarer å motbevise uten å gi egoismebegrepet en omfortolkning som dels tømmer det for innhold, dels avviker radikalt fra vanlig språkbruk og dels må forutsette temmelig tvilsom psykologi.

²² For en kortfattet oversikt, se f.eks. Gerald Dworkin: "Paternalism", i *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/paternalism/>.

²³ Aristoteles: *Den nikomakiske etikk*, bok III (overs. Øyvind Rabbås & Anfinn Stigen), Bokklubben Dagens Bøker, Oslo 1999.

²⁴ John Stuart Mill: *On Liberty*, i *The Basic Writings of John Stuart Mill*, The Modern Library, New York 2002, s. 100.

²⁵ Se f.eks. Georg Høyer et al.: "Paternalism and autonomy: A presentation of a Nordic study on the use of coercion in the mental health care system", *International Journal of Law and Psychiatry*, 25/2 2002.

²⁶ *Nudge*, s. 5. Kursiv i original.

-
-
- ²⁷ *Nudge*, s. 249.
- ²⁸ *Paternalism*, s. 177, *Oxymoron* 1164.
- ²⁹ *Nudge*, s. 5.
- ³⁰ *Nudge*, s. 11.
- ³¹ *Nudge*, s. 5f. Jf. *Oxymoron*, s. 1162.
- ³² Mill: *On Liberty*, s. 105.
- ³³ *Nudge*, s. 47.
- ³⁴ Et lignende argument mot Sunstein og Thaler er fremført av Harry Wu: "When is a Nudge a Shove? The Case for Preference-Neutrality", Columbia Law School 2009, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1375616.
- ³⁵ *Paternalism*, s. 175.
- ³⁶ *Oxymoron*, s. 1162.
- ³⁷ *Nudge*, s. 5.
- ³⁸ *Nudge*, s. 5.
- ³⁹ Ytterligere et problem her er hvilket tidsperspektiv som skal legges til grunn for velferdsmaksimeringen. Er et større gode i fremtiden nødvendigvis å foretrekke fremfor et mindre gode umiddelbart? Thaler og Sunstein synes å forutsette dette – det tyder i det minste deres diskusjoner av pensjonssparing på – men kan vi i grunnen gjøre stort annet her enn å fastslå at mennesker er ulike her, at noen har en mer kortsiktig og andre en mer langsiktig handlingsrasjonalitet.
- ⁴⁰ Jf. Ottar Hellevik: *Jakten på den norske lykken*, Universitetsforlaget, Oslo 2008.
- ⁴¹ *Oxymoron*, s. 1166.
- ⁴² Graeme Paton: "Most pupils 'shunning school dinners' after Jamie Oliver campaign", Daily Telegraph 9. juli 2009, <http://www.telegraph.co.uk/education/educationnews/5787464/Most-pupils-shunning-school-dinners-after-Jamie-Oliver-campaign.html>
- ⁴³ Jf. Rob Lyons: "Jamie Oliver: what a 'tosser'", *Spiked* 18. september 2006, <http://www.spiked-online.com/index.php?site/article/1674/>
- ⁴⁴ John Bingham: "Takeaway closed down for being too close to schools", Daily Telegraph 20. april 2009, <http://www.telegraph.co.uk/education/educationnews/5188616/Takeaway-closed-down-for-being-too-close-to-schools.html>.
- ⁴⁵ Mill: *Om frihet*, s. 181.
- ⁴⁶ Berlin op.cit. s. 337f.
- ⁴⁷ Se særlig *Nudge*, kap. 3.
- ⁴⁸ Jf. John Rawls: *A Theory of Justice*, Harvard University Press, Cambridge MA 1971, s. 133, John Rawls: *Political Liberalism*, utv. utg., Columbia University Press, New York 1996 (1993), s. 66ff.
- ⁴⁹ *Nudge*, s. 244f.
- ⁵⁰ *Nudge*, s. 245.
- ⁵¹ *Nudge* s. 36, *Oxymoron*, s. 1161.
- ⁵² Jf. Edward L. Glaeser: "Paternalism and Psychology", *University of Chicago Law Review* 1/2006.
- ⁵³ *Oxymoron*, s. 1165.
- ⁵⁴ *Paternalism*, s. 175, *Oxymoron*, s. 1162.
- ⁵⁵ Trond Berg Eriksen: *Den usynlige død og andre essays*, Universitetsforlaget, Oslo 1986, s. 81.
- ⁵⁶ Alexis de Toqueville: *Om demokratiet i Amerika*, overs. Erik Thorstensen, i Lars Fr. H. Svendsen (red.): *Liberalisme*, Universitetsforlaget, Oslo 2009, s. 160f.